

СТАНОВИЩЕ

по процедура за защита на дисертационен труд на тема

„Градски некрополи от епохата на II-то българско царство“

за придобиване на образователната и научна степен „доктор“

от

кандидат: **Филип Божилов Петрунов**

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: **2.2. История и археология**

Докторант към програма „Археологически изследвания и археометрия“,
департамент „Археология“, НБУ

Становището е изготвено от:

доц. д-р Боян Юлиев Думанов,
департамент „Археология“, НБУ

член на научното жури със Заповед З-РК-9/05.10.2023 г. на Ректора на НБУ

Представеният от Филип Петрунов дисертационен труд на тема „Градски некрополи от епохата на II-то българско царство“ е резултат от изследвания върху характеристиките и особеностите на некрополите и погребалния обряд от периода на късния 12 – края на 14 в. с контекст градска средновековна среда. Налице е синтез от значителен по своето количество вече известен и публикуван материал, както и лични проучвания на докторанта, осмислен и анализиран в обобщаващо изследване, което до този момент липсва в българската историография. Трудът съдържа 484 стр. и се състои от текстова част (406 стр.), илюстративни приложения и статистически таблици (77 стр.).

Текстът структуриран с оформено съдържание, основна част, която включва увод (12-22 стр.), четири глави, които наред с аналитичната част включват и история на проучванията (23-165 стр.), заключение (166-176 стр.), цитирана литература (177-236 стр.) и каталог (237-406 стр.). Илюстративната част е от тринадесет табла с топография на некрополите, заснемания на избрани гробове и снимки или рисунки на части от гробните съоръжения. Като Приложение 5 е представена и сравнителна таблица по каталожни номера, местоположение, брой на некрополите, брой гробове, полово и възрастово съотношение, гробен инвентар, отклонения от погребалната практика и гробни съоръжения. Не са представени списък на илюстрациите, като отделните образи в таблата не са номерирани. Липсват азбучен показалец и географски индекс.

Оформлението е изчистено, наборът на компютърните страници е четивно представен. Цитирането в текста е в скоби (Оксфордска и Харвардска система), което е един от приетите стандарти при археологически публикации.

Археологията на българското средновековие и особено тази на Второто царство е с дълга история, чието начало датира още от средата на 19 в. През отделните периоди се наблюдава систематичен отлив и респективно нарастване на интереса към паметниците от периода на 12-14 в. Теренните и аналитичните изследвания върху средновековния български град и градските некрополи в частност определено бележат нарастваща интензивност през последния половин век, натрупвайки емпиричен материал, даващ възможност да се обобщят старите и новите наблюдения на българската археология от гледна точка на сегашно ниво на знание, да се приложат иновационните изследователски методи и теоретични концепции. Изследването на Филип Петрунов е опит в тази насока, което прави избора на темата твърде удачен.

В Увода докторантът представя няколко теоретични постановки относно характера на българския средновековен град. Критикувана е често прилаганата в миналото едностранчива схема за класификацията на градските центрове – политическо значение, икономическа роля, занаятчийско-производствени функции, за сметка на географския и транспортния фактор. Дискутирана е и темата за понятието „град“ през средновековието. Тук докторантът несправедливо приписва акцентът върху икономическите характеристики на града, като дело на марксистката историография. Всъщност този подход е развит от историци, географи, политически икономисти като М. Вебер или В. Христалер, чиито модели са приложими и за балканските градски центрове и нямат нищо общо с марксистката идеология.

В тази част Ф. Петрунов излага и някои теоретични схващания за некрополите и тяхната функция през епохата на Второто българско царство. Гробните комплекси са свързани с организацията на градското пространство и най-вече християнската

топография на града и църковните сгради. Едва ли обаче появата на некрополите в градското пространство трябва да се счита за „унаследена традиция от ранно-християнската култура“. Култът към светците и техните мощи не е израз на почит към мъртвите. Раннохристиянските мартириуми, около които през късната античност се концентрират гробове обикновено се разполагат в извънградското пространство, а некрополите от този период бележат и границите на същинската градска обитаема площ. Разполагането на некрополи в градовете е нова практика за Средните векове и тя следва да бъде обяснена по друг начин.

Целта на дисертацията е определена като обобщаваща разработка, замислена да подреди публикуваните изследвания до 2020 г. За реализирането на поставената цел не са поставени ясно формулирани конкретни задачи, както и методи за решаването им. Като методология са посочени библиографският анализ, анализът на данните от наличния материал, аналогичния подход при изваждането на заключенията за интерпретацията на информацията от емпиричния материал. Като евентуални приноси с оглед на целите са очертани „систематизирането и обединяването на всичко публикувано до момента“ и „обогатяване на картината от епохата на Второто българско царство в ограничения и не достатъчно систематизирано публикуван и интерпретиран материал“.

Хронологичният обхват е ясно очертан с оглед на историческите дати, при което Ф. Петрунов в своето археологическо изследване прави уговорката, че аналогии ще бъдат използвани както от по-ранни, така и от следващи периоди.

Териториалният обхват на дисертацията е ограничен основно до територията на съвременна България, като е направена уговорката, че всъщност там и особено в старопланинската област се намира териториалното ядро на средновековната българска държава. Тази теоретична постановка е логична с оглед на динамично променящите се политически граници на Второто царство. Това обаче води и до подценяване на дунавските центрове, имащи значителна роля в икономиката и регионалната администрация на царството. Също така логично би било да се разгледа и въпросът доколко „български“ през периода 13-14 в. са градовете в южната част на Западното Черноморие. Градските комплекси, включени в изследването принадлежат към различни културно-исторически области, което повдига серия от проблеми най-важният от които е този за тяхната регионализация, която отразява специфични местни обичаи, ритуали и практики – нещо, което е характерно за хетерогенната във всяко едно отношение обширна географска и политическа територия, позната ни под името „България“.

Глава I (стр. 27-31) е посветена на историографския преглед на проучванията по разглежданата проблематика в България, като направеният аналитичен и критичен преглед може да се посочи сред приносните аспекти на дисертацията. Естествено място сред посочените археологически извори за реконструкцията и организацията на градската система и гробищните комплекси са намерили част от проучванията на Ф. Петрунов в някои, включени в изследването центрове и техните некрополи.

Глава II (стр. 32-124) обхваща градските некрополи, датирани в епохата на Второто царство от територията на съвременна България. Логично, съгласно заявените първоначално намерения анализът започва със сърцето на териториалното ядро – Търновград (В. Търново). Представен е контекстът към който принадлежат некрополите от тази значима, дори по средновековните стандарти градска агломерация. Тази част до

известна степен преповтаря данните от Глава I. В границите на определен брой страници са описани знакови археологически обекти от укрепените комплекси или квартали в Търновград без конкретни препратки в литературата. Такива се появяват едва в края на всеки от тях и където има установени некрополи те са представени в компактно състояние, което затруднява работата с труда. От многобройните известни и документирани некрополи от столичния град, докторантът запознава в детайли с комплекса при църквата „Св. Четиридесет мъченици“. Въпреки наличието на над 800 гроба вниманието в текста е изместено към най-представителните в тях, а именно предполагаемите „царски гробове“. В търсене на аналогии с други гробове на представители на владетелски или царски династии докторантът допуска и груба фактологична грешка – откритите гробове в сектора при дяконикона на бившата Архиепископия в Дръстър никога не са били определяни като „съпруга и дъщеря на цар Георги I Тертер“ (стр. 43), а като съпруга на бъдещия деспот Иванко Тертер и негова дъщеря, починала при чумната епидемия. Тази грешка е коригирана по-късно на стр. 61 при същинския анализ на некрополите в града.

Следващите комплекси са анализирани и представени по азбучен ред. Некрополите са разгледани въз основа на достъпната информация с описания на гробните съоръжения, позицията на скелетите, гробният инвентар и гробните дарове. Последните дават за възможност и за реконструкция на социалната диференциация, която докторантът често заменя с излезлия от употреба термин „класова диференциация“. Където е било възможно са ползвани данни и от антропологичните справки, които хвърлят светлина върху демографската картина, половата и възрастова вариативност, палеопатологията и расовите особености.

Известен дисбаланс в тази обемиста част се наблюдава в две направления:

1. Описанията на архитектурата и градоустройството, историята и хронологията на някои от центровете изместват тези на самите некрополи свързани с тях. Съществуващите в научната литература дискусии относно историческо-топографското развитие, дори локализацията на някои средновековни градове не е отразена, което показва, че докторантът безкритично приема само част от обнародваната информация. С оглед на представената в труда проблематика по въпроса „Какво е град?“ към тази категория са причислени и селища със спорен статут в това отношение.
2. Самото представяне на някои некрополи (най-често разкрити при проучвания в които самият автор е участвал) е несъразмерно голямо спрямо други, чиито публикации също могат да претендират за изчерпателност. Това крие рискове от пропуски относно важни детайли на погребалния обряд, които могат да хвърлят повече светлина върху регионалните различия.

Във Глава II докторантът без уговорки използва терминът „феодален център“ за някои от градовете, който също днес е спорен, доколкото в епохата на Второто царство съществува феодална система, предполагаща наследствени титли, владения и автономия от централната власт.

Глава III представя опит за типология на некрополите според тяхното местоположение и ситуиране около знакови градски топоси и/или пространства. По този показател са обособени три групи некрополи – 1. Некрополи около християнски храмове;

2. Некрополи в цитаделите; 3. Некрополи в предградията. Тези некрополи имат своята динамика на промяна, която е добре изразена от времето на 13 към късния 14 в.

В Глава IV са описани „елитарни практики и гробни съоръжения на висшата аристокрация“. Ф. Петрунов започва търсенето си с аналогии от Византия, като търсенето и излагането им е направено за пръв път в дисертацията. Препратката е към началото на раннохристиянския период с въвеждането на практиката императорите да бъдат полагани в специално построена църква „Св. Апостоли“, първоначално намираща се извън укрепената площ на Константинопол. В историографията дискусиата за датата на построяване на този храм е стара и все още няма консенсус по въпроса, кой е императорът иницирал строежа или кога останките на император Константин I са положени в нея. По принцип идеята за изграждане на мавзолеи за императорските особи в градска среда не е нова. Новият момент е, че тези гробни съоръжения изпълняват и ролята на църкви или са превърнати в църкви по-късно (Санта Констанца в Рим, мавзолеят на Гала Плацидия в Равена, мавзолеят на Галерий в Тесалоника и др.). Материалът, използван за изработка на гробните съоръжения – порфир е тясно свързан с императорски паметници от всякакъв вид. Порфирът не е мрамор, както неколккратно се твърди в тази част, а интрузивна скала, изградена от микрозърнеста основна маса с включения от кварц, фелдшпат и слюда. Обработката му е трудна, което предоставя и създаването на специфичен изчистен или „строг“ стил, който се предава и при паметниците, изработени по-късно от друг материал, т.е. във Византия се наблюдава приемственост с късноантичната традиция. Данните за скулптирани надгробни плочи на владетелски персони от средата на 13 – 14 в. едва ли са свързани с византийско влияние, а по-скоро със средно- и западноевропейските ефигии.

Търсенето на аналогия с функциите на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ и дворцовата църква на хълма Царевец със „Св. Апостоли“ е оправдано. Направени са и други интересни аналогии с по-ранни паметници или такива, намиращи се извън териториалния обхват на дисертацията. Обособени са три типа гробни съоръжения, които могат да бъдат приписани на лица от висшите съсловия на Второто царство, чиято интерпретация е затруднена поради разрушеното им състояние. Търсенето на аналогични паметници, било по-близки или отдалечени е правилен подход – нещо, което докторантът е направил задълбочено.

В частта „Заключение“ са обобщени още веднъж наблюденията за предпочитаните характеристики на градските некрополи в изследвания хронологичен и териториален диапазон, подчертана е връзката със селищния контекст. Набелязани са предизвикателствата и очертани перспективите пред бъдещите проучвания. Поставените в началото цели са частично изпълнени, което се обяснява с факта, че е направен опит за обобщаване на значителна, но разнородна по качеството си на публикуване информация.

Бъдещата разработка на темата има нужда от разширяване на количествения анализ, отразен чрез съответните статистически таблици и графики. Без такъв анализ обобщението за характеристиките на погребалните обреди от епохата на Второто българско царство остава непълно.

Каталогът е неразделна част от дисертационния труд. Той включва в описателна форма информация за анализирания проучвания чрез разкопки обекти. Данните са

систематизирани по общи параметри – обект, местоположение, атрибуция и кратко описание, вид проучвания, археологически материали и публикации. Честата липса на препратки към илюстрациите в аналитичната част прави работата с дисертацията по линия – аналитичен текст – каталог – табла с образци трудна.

Авторефератът отразява коректно съдържанието на дисертационния труд и отговаря на изискванията за изготвянето на резюмиране представяне на разработваната тема и основните наблюдения. Посочените приноси на дисертацията отразчват обективно нейните качества.

Посечените научни трудове – дисертация и статии отговарят на минималните национални изисквания, както на тези на НБУ за придобиването на ОНС „Доктор“ в научната област и професионално направление.

След като се запознах с представените в процедурата дисертационен труд и въз основа на гореизложеното, препоръчвам на научното жури да присъди на Филип Божилов Петрунов образователна и научна степен „доктор“ в научна област 2. „Хуманитарни науки“, професионално направление 2.2 „История и археология“.

22.03.2024 г.

Изготвил становището:

доц. д-р Боян Думанов